
Naised eesti ajakirjanduspiltidel 1848–1940

Roosmarii Kurvits

Oma ettekandes analüüsisin naiste kujutamist eesti ajakirjanduses alates algusest (esimesest naisepildist 1848. aasta ajakirjas *Ma-ilm ja mõnda*) kuni 1940. aasta Nõukogude okupatsioonini. Mind huvitab, kes on naised, keda eesti ajakirjandus tollal näitas ja kuidas neid naisi näidati. Vaatluse all on kogu eesti ajakirjanduse visuaalid: fotod ja joonistused eestikeelsete ajalehtede ja ajakirjade toimetuse materjalis ning reklaamides. Siiski jätsin välja karikatuurid, kuna need moonutavad tegelikkust teadlikult selleks, et tegeliku elu sündmusi kommenteerida.

I periood (1840.–1890. aastad): küljeluud ja neutraalsed näod

1840.–90. aastatel avaldati eesti ajakirjanduses pilte ülivähe, põhiliselt olid need etnograafilised pildid ja tähtsate meeste portreed (valitsejad, kirjanikud, heliloojad, leiutajad). Piltide avaldamise põhieesmärk oli näidata kauget ja võõrast maailma ning inimesi. Naisi kujutati piltidel üliharva – ajakirjandus käsitles avalikku sfääri, kus naised toona tavaliselt ei tegutsenud, naise koht oli kodus.

Esimene naisepilt ilmus F. R. Kreutzwaldi ajakirjas *Ma-ilm ja mõnda* 1848. aastal. Pilt oli pärit Inglise ajakirjast *Penny Magazine* ja näitas Brightoni silda, kõrval kaks perekonda kui võrdluskala ehitise mõõtmete visualiseerimiseks.

Naine oli ajakirjanduspiltidel enamasti esitatud küljelu rollis, ta oli mehe anonüümne lisand, kodu ja elu terviklikkuse sümbol.

Naise kujutamise viis sõltus tema abikaasa asukohast ühiskondlikus hierarhias. Tavalisi naisi kujutati koos meestega tegevuspiltidel, nagu berberid rännakul, eesti talunikud põllul tööl. Sellistel piltidel oli naine tavaliselt väiksem ja tagaplaanil. Tähtsate meeste (peamiselt valitsejate) naisi kujutati taustata (pool)portreedel – nad ei tegutsenud, vaid ilmusid lugeja ette kui jumalast saadetud, rõhutati pead ja nägu – olulised olid nende intellekt, otsused, ideed. Siin oli naine mehega võrdselt esiplaanil, samas suuruses.

Üksikud pildid näitasid ka tähtsaid naisi ja siis ei erinenud naise kujutamine mehe kujutamisest – need oli neutraalsed taustata poolportreed. Nii kujutati näiteks Lydia Koidulat, Inglise kuningannat, Rootsi kirjanikku ja naisõiguslast Fredrika Bremerit.

*II periood (1890.–1910. aastad):
silmarõõmud, diivad, abilised*

See on periood, mil esimesed naised hakkasid kodust välja tulema, seltsi- ja ühiskonnaelus osalema. Eesti ajakirjanduses näidati sel ajal ikka küljeluusid ja üksikuid tähtsaid naisi. Naine kui küljeluu esines nüüd enamasti seltside fotodel. Laulukoorid, tuletõrjeseltsid, spordiseltsid – ükski neist ei saanud päris ilma naisteta hakkama, ikka istus pildiservas mõni naine, käed siivselt süles. Ka tähtis naine oli varasemast pisut erinev, ta ilme oli pehmem, mõnikord ta naeratas. Sel ajal olid tähtsad esimesed elukutse omandanud naised – esimene naisprofessor, esimene naislaevakapten jne. Lisandus ka kolm uut naisetüüpi.

Esmalt näidati naist kui silmarõõmu, esteetilist objekti, kaunitari. Nii kujutati naisi kunstiteoste ja ilupiltide reprodrel (saksikud kaunilt rietatud preilid) ning juugendlikel ehisvinjettidel (naine kui lill, merelaine vms – oluline oli voolujoonelisus, kurvilisus). Need ei olnud reaalsed naised, vaid kunstnike unelmad, silmarõõm eesti meestele ja eeskuju eesti naistele. Tähtis on, et esimest korda ei ole naine mehe osa, vaid iseseisev inimene.

Teine uus naisetüüp oli diiva. Erinevalt silmarõõmust ei olnud ta väljamõeldud tegelane, nii kujutati enamasti näitlejannasid.

Diiva ei tegutsenud, ta näitas end hoolikalt lavastatud sensuaalses poosis. Eriti oluline oli looritatud pilk, nõtke käte asend, kaela kaunis kumerus.

Seoses maailmasõjaga lisandus veel üks naisetüüp: naine kui mehe abiline. Nii kujutati peamiselt halastajaõdesid – operatsioonisaalis arstile skalpelli ulatamas, sõjamehele kirja ette lugemas jms.

Sel perioodil ilmusid ajakirjandusse ka veidrad, kurioossed naised: ülipikk naine, siiami kaksikud, meesnaine; naine, kes sünnitas 30. lapse, maotaltsutaja, šufražetid. Meedial puudus ühene seisukoht, kuidas selliseid naisi peaks kujutama, neid näidati peamiselt neutraalsete nägudena, aga ka küljeluudena või diivadena.

Kokkuvõttes on tähendusrikas, et sel perioodil ilmuvad ajakirjandusse ilusad ja noored naised ning naised hakkavad piltidel naeratama.

III periood (1920.–1930. aastad): tarbijad, armukesed, illustratsioonid

Sel perioodil muutus naiste kujutamine ajakirjanduspiltidel vaheldusrikkamaks ja kerglasemaks. Muutus tulenes peamiselt reklaampiltide lisandumisest – kui toimetuse materjali piltidel domineerisid mehed, siis reklaamides pigem naised. Alles jäid ka senised naisetüübid, kusjuures eelkõige suurenes abiliste hulk meeste maailmas (stenograafid, telefonineiu, kodukaitsekursuslased jms) ja diivade hulk (iluduskuningannad, filminäitlejad). Ning lisandus kolm uut naisetüüpi.

Reklaampiltidelt tuli ajakirjandusse kaks naisetüüpi. Esmalt tarbija – naine, kes end kreemitas, raadiot kuulas, hambaid pesi, saapaviksi purgi kõrval ilules, tolmuimejat lükkas. See oli noor, ilus, eneseteadlik, end välimuse kaudu defineeriv naine (ka koristades kandis ta elegantseid riideid ja kontsaga kingi). Mehe kohalolu oli aimatav – just tema jaoks hoolitses naine enese ja kodu eest.

Teine uus naisetüüp astus esile filmireklaamides – see on armuke. Teda kujutati koos mehega ekspressiivsetes tummstseenides (tantsimas, embamas). Kuigi mehega koos, ei olnud see varasematelt

piltidelt tuttav eatu küljelu, kes meest alati toetas ilma enesele midagi nõudmata. See naine defineeris end armastuse ja kire kaudu, nõudis mehelt tähelepanu ning hoolitsust.

Veel ilmus piltidele (peamiselt välismaistele fotodele) järjest rohkem tavalisi naisi traditsioonilistes ja moodsates ülesannetes, nagu Londoni naised gripikaitseks maske jagamas või Berliini naised väärtasju müümas. Need naised ei olnud pildil iseendina, vaid näidetena – erakordse sündmuse, üldise olukorra või idee piltlikustajatena (näiteks gripipuhang Londonis, majanduskriis Saksamaal).

Väga erinev oli tegelike eesti naiste ja muude (välismaiste, väljamõeldud) naiste kujutamine. See, keda ja kuidas ajakirjandus piltidel näitas ja seega lugejale eeskujuks seadis, oli mõneti skisofreeniline. Reklaamide naised ja välismaised naised olid peamiselt noored, hoolitsetud, moodsad meelelahutajad. Tegelikult elu eesti naised olid peamiselt küljeluud, abilised ja illustratsioonid. Nad olid tursked töötegijad, truud ja ustavad kohustuste täitjad, aktiivsed seltsitegelased, vaikivad, karmi ilmega, tagasihoidliku riitusega.

Väga oluline on ka see, mis piltidelt järjekindlalt puudus – see oli naine ema rollis.

Kokkuvõttes näeme, et 19. sajandil kujutati ajakirjanduspiltidel peamiselt tähtsaid naisi ja küljeluusid. Nende kujutamise viisi määras nende tegevussfäär. Avalik sfäär oli meeste päralt, privaat-sfäär naiste osa. Tähtsaid naisi, kes olid end murdnud lahti traditsioonilisest naiserollist (abikaasa ja koduperenaine) ning astunud avalikku (= meeste) sfääri, kujutati nagu mehi – nad olid iseseisvad, perekonnata, nende tegevus oli intellektuaalne, füüsiline ilu ega vanus ei olnud oluline. Küljeluud aga tegutsesid privaat-sfääris ja neid kujutati feminiinselt – nad olid hoolitsejad, abilised, nende tegevus oli füüsiline.

Selline duaalne portreerimisviis hakkas kaduma sajandivahehusel, põhjuseks traditsioonilise talupojaühiskonna lagunemine ja asendumine industriaalühiskonnaga, mis põhines masstootmisel, tööjaotusel ja valmistoote tarbimisel. Selline ühiskond ei saanud püsida ainult meeste töö, ka naised pidid kodust välja

tulema: vabrikutesse, teenindajateks, ostlema, lapsi kasvatama ja õpetama (kuni emad tööl olid). Samal ajal andis tööstuslik tootmine esimest korda paljudele inimestele jõudeaja.

Nüüd tulid avalikku sfääri tavalised naised ja ühes punktis erinesid nad põhimõtteliselt varasematest tähtsatest naistest. Nad ei loobunud traditsioonilisest naiserollist, perekond oli nende prioriteet. Algselt oligi palgatöö vallaliste naiste jaoks, see oli ajutine vaheetapp enne abiellumist ja koduseks jäämist. Seega ei tulnud tavalised naised kodust välja mitte ainult elatise teenimiseks, vaid ka abikaasa leidmiseks. Ja nii astusid nad avalikku sfääri kogu oma naiselikkuses, see tähendab et nad polnud mitte ainult hoolitsevad abilised ja alluvad, vaid ka seksapiilsed kaaslased. See muutus tõi naised meediapiltidele hoopis uutes rollides: tarbijatena, armastajatena, meelelahutajatena ja ka palgatöötajatena. Koos sellega sai oluliseks naise noorus, kenadus ja seksikus.

Ilmunud: Roosmarii Kurvits. The visual representation of women in the Estonian media, 1848–1940 – The Curving Mirror of Time. Approaches to culture theory, vol 2. Tartu 2013, 139–187.

Künnivaod. Uurimusi Eesti 18.–20. sajandi agraarajaloost

Tiit Rosenberg

Õpetatud Eesti Seltsi Kirjade sarja IX köitena Tartu Ülikooli kirjastuse väljaandel ilmus 2013. aastal seltsi pikaagekse esimehe (1996–2008 ja 2013), Eesti ajaloo professori Tiit Rosenbergi teos „Künnivaod. Uurimusi Eesti 18.–20. sajandi agraarajaloost“. Selles on avaldatud valik agraarajalooteemalisi või sellega lähemas seoses olevaid artikleid ja ettekandeid, mis on valminud ligi nelja aastakümne vältel, alates autori esimesest üliõpilasajal koostatud uurimusest 18. sajandi mõisamajanduse kohta kuni viimaste, Eesti maaelu suurima murrangu, 1919. aasta maareformi käsitlusteni. Enamik neist uurimustest on küll juba varem trükivalgust näinud, ent ilmunud kas võõrkeeles või vähelevinud väljaannetes. Suurem osa kogumikus taasavaldatud töid ilmub laiendatud või täiendatud kujul, mõned mitme algse artikli põhjal kokku võetuna ja mõned ka esimest korda.

Raamatu saatesõnas annab autor ülevaate agraarajaloo mõistest ja uurimisvaldkonna väljakujunemisest alates 18. sajandi lõpust kuni tänapäevani, sealhulgas agraarajaloo uurimistraditsioonidest Inglismaal, Saksamaal, USA-s, Venemaal, Soomes ja teistes Skandinaavia riikides ning Baltimaades.

Sisuosa uurimused (23) on temaatiliselt jaotatud viide ossa. Neist esimesse – „Mõis ja selle majandamine“ – on koondatud tööd, mis vaatlevad mõisamajandust ja millegi poolest silma paistnud mõisnike tegevust, olgu siis aluseks nende eriline roll talurahva elus ja provintsipoliitikas või põllumajanduse edendamisel, nende erandlik talupoeglik päritolu või siis tähtsus maaomanikuna.

Teise ossa „Talurahva palgejooni“ koondatud uurimused püüavad avada eri talurahvakihtide iseloomu ja olukorda. Nii on lähema vaatluse all vabadikud ja mõisateenijad 19. sajandi esimesel poolel,

mõisatöölise kihi kujunemine ja olukord 19. sajandi teisel poolel ning 20. sajandi algul, mõisnike katsed luua maal saksa kolonistidest talunike ja mõisatöölise kihti, samuti on autori kodukihelkonna Sangaste näitel iseloomustatud talude päriseksostmise käiku ja taluperemeeste-kohaomanike kihi kujunemist. Selle osa lõpetab ülevaade sellest, kuhu oli jõudnud eesti maarahvastiku ühiskondlik kihistumine 19. sajandi lõpuks.

Kolmas osa käsitleb mitmeid asutusi, ettevõtmisi ja tegelasi, kellel on olnud märkimisväärne roll meie põllumajanduse arengus. Sel eesmärgil on käsitletud ka kahe autorile lähedase linna – koolilinna Valga ja ülikoolilinna Tartu – ajalugu 19. sajandi algupoolel, esimest tänu seal tegutsenud Liivimaa Maamöödu- ja Revisjonikomisjonile ja teist tänu Liivimaa Üldkasulikule ja Ökonoomilisele Sotsieteedile. Samuti oli Tartul keskne roll tänu kõigi Baltimaade ja esijoones Eesti jaoks ülimalt innovatiivsetele põllumajandusnäitustele. Samasse konteksti sobib esimese eestlasest põllumajandusteadlase Jakob Johnsoni elu ja esiletõusu käsitlus.

Neljas osa on pühendatud kahele eesti talurahva elu mõjutanud dramaatilisele teemale: viimasele suurele näljahädale aastatel 1867–1869 ja umbes samal ajal hoogustunud väljarändamisliikumisele ning selle käsitlemise ajaloole meie uurijate ja kirjameeste töödes.

Teose viimasesse ossa on lülitatud uurimused, mis püüavad eri aspektidest iseloomustada Eesti 1919. aasta maaseaduse põhjal elluviidud maareformi põhjusi, eeldusi ja tulemusi, samuti laiemat tausta võrdluses teiste samaaegsete reformiriikidega. Analüüsitakse ka maareformi teostamise ajal ja järel eri poolte antud hinnanguid reformile. Lõpuks leiab käsitlemist maareformi üle elanud ja paigale jäänud baltisaksa põllumeeste saatus Eesti Vabariigis: vaadeldakse, mis sai neist, kellelt maa ära võeti.

Teose lisas on T. Rosenbergi kirjutiste bibliograafia ning ettekanne, esinemiste ja juhendatud tööde nimekiri, sealhulgas autori viljeldud teistes ajaloovaldkondades.

Ilmunud: Tiit Rosenberg. Künnivaod. Uurimusi Eesti 18.–20. sajandi agraarajaloost. Tartu 2013.

Põlevkivitööstuse süünd Eestis

Erki Tammiksaar

Eesti põlevkivi (kukersiit) arenes 280 miljonit aastat tagasi Siluri aegkonna šelfimeres elanud vetikatest. Ilma õhu juurdepääsuta formeerus sellest orgaanikat sisaldav kivim, milles on kuni 40% orgaanikat. Puhta kukersiidi kütteväärtus on 8000 kcal/kg.

Põlevkivi avastamisest Eestimaal Kohala mõisas kanti esimest korda ette Peterburi vabamajanduse seltsi koosolekul 28. märtsil 1789. See avastus jäi aga ilma igasuguse ühiskondliku vastukajata. Uuesti avastati põlevkivi Kohala mõisa territooriumil Vanamõisa külas 1838. aastal. Seekord ei jäänud avastus tähelepanuta. Tekkis lootus, et Peterburi on võimalik varustada omamaise küttaainega. Kohala mõisa saadeti põlevkivi uurima baltisaksa geoloog Gregor von Helmersen. Tema uuringud jäid lühikeseks, sest juba oma esialgses aruandes pidas ta põlevkivi (*Brandschiefer*) küttaainena võrreldes kivisöega perspektiivituks. Kohaliku küttena nägi Helmersen põlevkivil siiski perspektiivi.

1850–1857 uuris Eestimaa geoloogiat Friedrich Schmidt. Selleks ajaks olid Eestimaa mõisnikud juba rajanud kuivenduskraave, mis võimaldasid Schmidtil teha kindlaks põlevkivi esinemise Haljalast Kohtlani. 1878. aastal nimetas Schmidt põlevkivi sisaldava geoloogilise kihi Kukruse kihiks (*Kuckersche Schicht*) mõisa järgi, mille kuivenduskraavist ta oli kogunud kõige iseloomulikumaid paleontoloogilisi leide põlevkivi orgaanilise päritolu uurimiseks. 1916. aastal nimetas vene paleobotaanik, sapropeelide eriteadlane Mihhail Zalesski Eestimaa põlevkivi kukersiidiks (*кукерзит*).

Kõik põlevkivi 19. sajandil ja 20. sajandi algul uurinud teadlased ja insenerid märkisid selle väärtuslikkust keemiatööstuse toorainena. Samas kirjutas Schmidt 1881. aastal: „Põlevkivi oleks nii õlikütusena kui ka määrdeõlina suurepärase kasutada, kuid

selle kihi väike paksus takistab selle vähimatki ekspluateerimist.“ Samal seisukohal oli 1882. aastal riigivarade ministeeriumi juurde rajatud geoloogiakomitee. Seega ei peetud võimalikuks alustada Eestimaal 20. sajandi algul põlevkivi kaevandamist riigi raha eest.

Esimese maailmasõja puhkedes kaotas Vene impeerium oma suure söega varustaja, Saksamaa. Näiteks 90% Petrogradi küttest oli tulnud välismaalt. See muutis Petrogradi kui tähtsa tööstuskeskuse olukorra hapraks. Küttekriis teravnes eriti pärast 1915.–1916. aasta külma talve. Impeeriumi hõredat raudteevõrku ja ületamatuid logistilisi probleeme arvestades oli selge, et küttekriis süveneb 1916/17. aasta talvel. Kütteprobleemi lahendamiseks loodi sõjatööstuse keskkomitee (mais 1915) ja erakorraline kütteinete komitee.

Eestimaal põlevkivi kui võimalik kütteaine tuli Petrogradi kütteinete peakomitees esimest korda jutuks jaanuaris 1916. Selleks et Eestimaal põlevkivist rohkem teada saada, pöörduti geoloogiakomitee poole. Viimane käskis oma raamatukoguhoidjal Nikolai Pogrebovil koguda andmeid varasemate põlevkiviuuringu kohta Eestimaal. Pogrebovi kogutud andmed viitasid sellele, et põlevkivikihti ei olnud seni kunstlikult ehk siis puurkaevudega läbitud ja selle paksuse kohta puudus teave. Petrogradi kütteinete peakomitee eraldas põlevkiviluureks 4000 rubla ning Pogrebovi esimene retk Eestimaale 1916. aasta kevadel tõestas, et põlevkivil kütteinena on perspektiivi.

Nüüd moodustas Petrogradi kütteinete peakomitee eraldi põlevkiviosakonna eesotsas Aleksei Lomšakoviga ja uuringud jätkusid. Põlevkiviluure osutus Kukrusest edukamaks Järve vallamaja ning Pavandu kõrtsi piirkonnas, kus põhjaveeolud olid paremad ning ka põlevkivikiht paksem (kuni 2,71 m). Pogrebov tegi kindlaks, et Järve ja Pavandu piirkonnas saab igal ruutkilomeetril lahtiselt kaevandada 4 miljonit tonni põlevkivi, kokku laius maardla 40 ruutkilomeetril.

Põlevkiviluure tulemusena otsustati kohe alustada kaevandamist. Juulist novembrini 1916 kaevandati kokku 22 vagunitäit (640–690 t) põlevkivi, mis viidi katseteks Peterburi. Katseid olid edukad, sest

selgus, et põlevkivi saab kasutada kivisöeahjudes, utmisel saab seda ümber töödelda põlevkiviõliliks jms.

Edukad katsed põlevkiviga andsid Petrogradile lootust küttemurede peatseks lahendamiseks. 3. jaanuaril 1917 esitas Lomšakov erakorralisele kütteinete nõukogule plaani alustada põlevkivi masskaevandamist Järvel. Samal päeval esitas selle plaani keiser Nikoali II-le Vene tööstuse ja kaubanduse minister vürst Vsevolod Šahhovskoi. Kavas oli 420 kaevuriga kaevandada aastas 100 000 t põlevkivi Järve, Mõisamaa ja Käva külade maadel.

Kuidagi ei aidanud põlevkivitööstuse arengule aga kaasa Vene impeeriumi keeruline poliitiline olukord 1917. aastal. Põlevkivi kaevandamine oli anarhiasse langenud Venemaal väga keeruline ülesanne. Samas ootused kaevandatava põlevkivi mahtude suhtes üha kasvasid. 1917. aasta suvel plaaniti 100 000 t asemel kaevandada juba 600 000 t põlevkivi aastas. Eestimaa kirdeosas puudus aga kaevandamiseks vajalik tööjõud. Kaevurite asemel asusid esialgu tööle sõjavangid ja rahvamalevlased. 1917. aastal alustati barakkide, elektrijaama, söögimaja ja muu taristu ehitust. Septembriks 1917 oli poliitiline ja sõjaline olukord muutunud Vene riigile hukatuslikuks.

Valitsus kavandas põlevkiviuuringud katkestada. Lomšakov pidas aga vajalikuks neid jätkata. Selleks saatis ta kaubandus- ja tööstusministrile kirja, milles põhjendas põlevkivitööstuse olulisust. Oktoobris 1917 toimus erakorraline koosolek, millest võtsid osa nii mäedepartemangu, sõjatööstuse keskkomitee kui ka Petrogradi kütteinete peakomitee esindajad. Koosolek nentis, et ootused põlevkivi kaevandamise mahtude suhtes olid ülehinnatud. Samas tõdeti, et põlevkivi on tähtis tooraine ning uuringuid tuleb jätkata hoolimata keerulistest aegadest. Tõesti ei katkestanud isegi enamlaste riigipöörde põlevkiviuuringuid ning mõned põlevkivi „usku“ patrioodid Petrogradis jätkasid katseid põlevkiviga ja selgitasid sellele perspektiivi tööstusliku toorainena.

Eesti Vabadussõja tulemusena jäi Järve kaevandus eestlaste kontrolli alla. 1918. aasta suvel tuli Petrogradist Eestisse ehitusinsener Märt Raud, kes oli tuline põlevkivitööstuse eestvõitleja Eestis ning

tänu tema aktiivsusele rajatigi Eestis 1920. aastate algul riigi põlevkivitööstus. 1920. aastate lõpuks oli Eesti Vabariik kujunenud juhtivaks põlevkivi uurijaks ja töötlejaks maailmas.

Ilmunud: Erki Tammiksaar. Põlevkivitööstuse algus Eestis – eeldused ja põhjused. Ajalooline sisevaade. – Akadeemia, 2013, nr 1, 3–13; nr 2, 278–309.

Möglichkeiten und Grenzen der Kulturvermittlung in Zeiten des Kalten Krieges. Der estnische Literatur- und Kulturwissenschaftler Otto A. Webermann (1915–1971)

Dorothee M. Goeze

Der Austausch von Kultur bzw. von Wissen über Kultur ist heute ein vieldiskutiertes Thema der Forschung, das meist in Bezug auf einzelne Länder und Regionen gesetzt wird und nicht zuletzt auch mit den Möglichkeiten des Internets verbunden wird.

Die hier vorgestellte Arbeit beschäftigt sich mit einer „Kulturvermittlung“ in einem anderen Sinne des Wortes, nämlich mit der verbindenden Tätigkeit durch eine Person. Somit steht nicht ein Ort oder eine Region als Kulturumschlagplatz im Fokus, sondern ein ganz konkreter Mensch als Mittler von Informationen, die der wissenschaftlichen und der ethnokulturellen Geistesgeschichte eines Landes zugehören.

Der estnische Literatur- und Kulturwissenschaftler Otto A. Webermann (1915–1971) teilt in seinem Lebensweg das typische Schicksal eines sich wissenschaftlich bildenden Esten in der Heimat, dann im Exil. Der Zeitrahmen seines Wirkens umfasst die freie Republik Estland, die Zeit des Zweiten Weltkriegs in Estland und in Deutschland und die Zeit nach dem Zweiten Weltkrieg, die Webermann bis zu seinem Tod 1971 in Deutschland verbrachte.

Anhand des von Pierre Bourdieu geprägten Begriffs des „kulturellen Kapitals“ wird das „unsichtbare Fluchtgepäck“, das

Webermann aus Estland mitgenommen hat, als er 1944 sein Heimatland verließ, beleuchtet. Die Qualität dieses „Kapitals“, nicht eines materiellen, sondern eines des Wissens und der Bildung, und die Darstellung der Möglichkeiten einer Person, dieses „Kapital“ in einer Art Vernetzung (in Zeiten ohne World Wide Web) zu vermitteln, ist ein wesentlicher Aspekt dieses Themas der vorgestellten Arbeit. Ein weiteres ist der Inhalt der wissenschaftlichen Arbeit Webermanns, insbesondere seine Sicht auf die Kulturgeschichte seines Heimatlandes und auch die Fragestellung, wie Webermann die kulturellen Einflüsse, bedingt durch die politischen Verhältnisse im Laufe der Geschichte, auf Estland beurteilte und in welchen Zusammenhängen transnationaler Austauschprozesse sich dies vollzog.

Die Arbeit basiert auf den Recherchen am persönlichen Nachlass von Otto A. Webermann im Herder-Institut Marburg, einigen verstreuten Materialien u.a. in Deutschland und Estland und auf den Zeugnissen, die von Otto A. Webermann vor dem Zweiten Weltkrieg in Sachen Kulturgeschichte in Estland zusammengetragen wurden und die im Archiv des Estnischen Literaturmuseums aufbewahrt werden.

Der Text basiert auf dem Bericht von Dorothee M. Goeze im Jahresbericht des Herder-Instituts Marburg 2013, S. 47f.

Vgl. Vortrag: „Kultuurivahendus külma sõja aegsel perioodil. Otto A. Webermann – biograafia Eesti ja Saksamaa vahel“ [Kulturvermittlung in Zeiten des Kalten Krieges. Otto A. Webermann – eine Biographie zwischen Estland und Deutschland], Vortrag bei der Õpetatud Eesti Selts, Tartu, 11. September 2013.

Tartu Kirjandusmaja ja Kultuurkapital

Krista Ojasaar

Ettekanne käsitles Eesti Riigiarhiivis ja Eesti Kultuuriloolises Arhiivis leiduvate dokumentide alusel Tartu kirjanduselu keskuse – Kirjanduse Maja – saamise lugu 1930. aastatel ning pakkus tänapäevast kõrvalpilku kirjanduslike ühingute ning Kultuurkapitali vahelisse asjaajamiskultuuri.

Eesti Kultuurkapitali Kirjanduse Sihtkapitali Valitsuse 8. novembril 1932 toimunud koosolekul (protokoll nr 44) tehti ettepanekuid, kas ja kui palju üldse Kirjanduse Maja ostmise protsessiga seotud infot avalikkusele jagada. Põhjuseks maja ostmiseks antud laenu suurus võrreldes muude Kirjanduse Sihtkapitali Valitsuse jagatud toetustega, mis samuti tekitasid paksu verd. Maja ajalooa seotud arhiividokumentidesse süvenedes on tajutav tänapäeva lugeja jaoks tekkiv vastuolu: Kultuurkapitalis otsuse tegemise juures on aktiivsed isikud Eesti Kirjanduse Seltsist (EKS) ja Eesti Kirjanikkude Liidust (EKL), keda see otsus otseselt puudutab. Laenuotsuse tulemusena sõlmiti 3. detsembril 1932 Tartus Aia 19 aadressil asuva maja omaniku Friedrich-Voldemar von Sieversi pärijate ning EKLi ja EKSi vahel ostu-müügileping.

Siin tuleb muidugi EKSi kui laenu- ja müügitehingu aktiivseimat osalist, samuti EKLi tunnustada kiire ja julge, tulevikku vaatava tegutsemise eest, sest tõenäoliselt soodsamat võimalust laenu saamiseks või muul moel kapitali hankimiseks ühel riigitoetustest sõltuval asutusel ei olnud. EKSi julgus pikaajalise laenu võtmisel on eriti hinnatav olukorras, kus Haridus- ja Sotsiaalministeerium 13. septembri 1932 auditi tulemusena (varandusliku seisukorra ja asjaajamise revideerimine) nõuab seltsilt kulude vähendamist,

kuigi selts oma vastuskirjas 24. oktoobril 1932 püüdis näidata, et ministeerium on seltsi kulusid ja nende otstarvet hinnates eksinud. Samas saab dokumente uurides selgeks, kui palju kogu protsessi ikkagi Kultuurkapitalist suunati – EKSi otsustuskogule esitleti lõplikku otsust, sest nii maja kui ka selle ostmiseks vajalik raha ja kaasomanik olid sisuliselt kokku lepitud, vaja oli ainult veel ministeeriumi kinnitust ja riigivanem Konstantin Pätsi otsust. Kirjanduse Sihtkapitali Valitsuse protokollist nr 44 nähtub seegi, et maja soetamises olid EKS ja EKL ühel meelel – maja oleks otstarbekas osta ühele organisatsioonile ja see organisatsioon on EKS kui majanduslikult võimekam. Tõenäoliselt peeti silmas ka EKSi ametis olevate teenistujate hulka (bürojuhataja Evert, raamatupidaja Paula Tomson, ametnik Rudolf Keiss, ametnik Salme Indreko peale eestseisuse ja teadusliku sekretäri), mis lubanuks EKSi bürool üsna hõlpsasti maja haldamisega toime tulla, samal ajal kui Kirjanikkude Liidu büroo oli märksa väiksem (ainult juhatus ja raamatupidaja A. Kompus). Kuivõrd saab siiski rääkida Kultuurkapitalist kui eraldi „kehandist“ selles juhtumis? Vaadates kirjanduse sihtkapitali koosseisu 1932. aastal, näeme, et sinna kuulusid suuresti samad isikud, kes tegid muu hulgas majaostu puudutavaid otsuseid EKSi ja EKLis.

Kirjeldatud juhtum tõestab, kuidas väikeses kultuuriruumis saab tegutseda paindlikult, mis samas loob naeruväärseid/kentsakaid olukordi, et inimesed esinevad korraga mitmes rollis. Kas ei nimetata säärast olukorda nüüdismaailmas hõlpsasti korrupsiooniks?

Kirjanduse Maja ostmine Tartus tähendas kirjanduselule väga palju, kuna see andis käegakatsutava, füüsilise keskmee Tartu kõrval kogu Eesti kirjanduselule – hoones asusid Loomingu toimetuse, Eesti Kirjanikkude Liidu kontor, Eesti Kirjanduse Seltsi büroo, Akadeemilise Kirjandusühingu ruumid ja Eest Kultuurkapitali Kirjanduse Sihtkapitali Valitsuse ruumid. Loomingulised ühendused pidasid oma koosviibimisi mujal, kirjandusüritusigi korraldasid eelnimetatud seltsid, liidu ja ühingud rendipindadel, kuid tähtis oli hoopis muu – kinnisvara omandamisega kaasnes kindlustunne, et suudetakse kesta ja tegutseda, ei sõltuta enam

heitlikest üürioludest, tekkis optimism ja pidev rahamure tundus olevat ületatav. See oli märgilise tähendusega sündmus, mis andis kaalu asjaosalistele, tegi kirjanduselu edendamise linnaruumis väljapaistvamaks ning kahtlemata lisas kirjandusühendustele esinduslikkust – EKS ja EKL olid nüüd piltlikult öeldes fraki selga saanud ega paistnud pürjelite silmis enam viledavõitu kuuega raamatu- või kirjasõnaharrastajatena, vaid juba päris ontlikena.

Ilmunud: Krista Ojasaar. Tartu Kirjandusmaja ja kultuurkapital. – Methis. *Studia humaniora Estonica*, 12. Tartu, 2013, lk 163–172.

Vesimärgid ja paber varauusaegses Eestis

Meelis Friedenthal

Ettekanne andis ülevaate projekti „Vesimärgid ja paber varauusaegses Eestis“ raames loodud Eesti varaste trükiste andmebaasist (EEP¹) ja raamatukahjustuste atlasest ning selle töö käigus üles kerkinud küsimustest.² Atlas ja trükiste andmebaas moodustavad terviku, milles atlas funktsioneerib trükiste andmebaasi juures lisa-analüüsivõimalusena, olles suunatud eelkõige vanaraamatu kahjustuste hindamisele, võimaldades samas hinnata raamatu üldist seisundit sõltumata vanusest. Projekti eesmärgiks oli saada ettekujutus raamatust kui eksemplarist ja selle osade omavahelistest seostest. Selle juures mängib rolli raamatu praegune seisund, mis ühendab endas nii raamatu valmistamise kui ka raamatu säilitamise juures tehtud otsuseid, mille oluliseks tagajärjeks on raamatukahjustused.

Selline terviklik lähenemine ongi üks Eesti varaste trükiste andmebaasi iseärasusi. Erinevalt paljudest teistest vesimärkide andmebaasidest ei keskendu EEP mitte niivõrd vesimärgile või paberile, kuivõrd just eksemplarile kui tervikule. Eesmärgiks on kirjeldada trükist nii ajaloolise, kirjeldava kui ka analüütilise bibliograafia eesmärke silmas pidades ning püüda seega esile tõsta Eestiga seonduvate varauusaegsete raamatute säilinud eksemplarid oma eri kirjeldusviisidega saavutatavas detailirikuses. Samal ajal püüdsid andmebaasi koostajad arvesse võtta, et põhimõtte väärtustada eksemplari kui tervikut ei tohiks saada

¹ EEP on Eesti varaste trükiste andmebaasi tunnus Bernstein Consortiumi portaalis.

² Vt <http://paber.ut.ee/>.

takistuseks üksikelementide uurimisele (nt vesimärkide kunsti-ajalooline või ikonograafiline kirjeldamine jms) ega statistilisele analüüsile, mis jätab kõrvale tekstikandjate individuaalsed omadused. Sealjuures on tähtis, et andmekogusse saaks lisada ka uusi andmeid vastavalt sellele, kuidas tehnoloogilised vahendid seda lubavad või milline on parajasti uurijate huvi. Sellest lähtuvalt on algusest peale olnud sihiks luua võimalikult hästi laien-datav andmebaas ning teha andmed teiste uurijate jaoks võimalikult kergesti kasutatavaiks ja kättesaadavaiks nii tehnilisi kui ka keelelisi võimalusi silmas pidades. EEP on loodud toimima inglise ja eesti keeles, kuid vajadusel saab kergesti lisada teisigi keeli. Andmebaasi kirjed on seotud Bernsteini projekti The Memory of Paper (memoryofpaper.eu) andmekogudega, mille raames on loodud laiaulatuslik paberiekspertiisi ja -ajaloo digitaalne keskkond, ühendades ühe internetiportaali alla Euroopa olulisemad paberi- ja vesimärkide kogud. Selline ühtne veebiportaal võimaldab teha otsinguid kas piirkonniti või periooditi, lähtudes nii eri materjalidest (käsikirjad, raamatud, joonistused, kaardid ja plaanid) kui ka vesimärkide tüpoloogiast.

Elektroonilised andmebaasid lubavad võrreldes traditsiooniliste trükitud vesimärkide kataloogidega mitmeid uusi otsinguvõimalusi ning seetõttu on kerkinud üles küsimus, kuidas oleks kõige otstarbekam vesimärke kirjeldada nii, et need oleksid leitavad ühendatud otsingute abil. International Association of Paper Historians (IPH) töötas 1992. aastal välja nii vesimärke sisaldava kui ka mittesisaldava paberi kirjeldamise standardi, millest on nüüdseks ilmunud teine, täiendatud versioon. IPH standard on jaganud vesimärgid neil kujutatud motiivide alusel 25 põhiklassi ning need omakorda arvukateks alamklassideks. Samas on see jaotus küllalt subjektiivne ja kohati ka loogiliselt vaieldav ning on pälvinud mitmel pool asjakohast kriitikat. Olles nendest puudustest teadlikud ja lähtudes ka teiste sarnaste andmebaasidega ühildamise vajadusest, on EEP andmebaas kasutanud vesimärkide liigitamisel IPH välja töötatud 25 suuremat klassi ning lisanud sinna vesimärgi omapoolse vabasõnalise kirjelduse, kus on nimetatud vesimärgil

esinevad motiivid just sellises järjekorras ja hierarhias, nagu nad tunduvad loogilisena andmebaasi koostajale. Sellise kirjelduse eeliseks on võimaldada otsingut, mis lähtub uurijale tähelepänuväärsest tunduvatest detailidest ega nõua tingimata IPH klasside ja alamklasside nimetuste ja ulatuse põhjalikku tundmaõppimist. Selliselt on vesimärgi kasutamine uurimistöös kergem ka uurijatele, kes ei ole IPH paberiajaloolise terminoloogiaga väga hästi kursis. Andmebaasi otsing on lemmatiseeritud, s.t leitakse ka sõnade käändelised vormid. Andmebaasi eestikeelse osa loomine on ühtlasi tähendanud seni eesti keeles puudunud terminoloogia arendamist, kuna vesimärkide motiividel (nt *foolscap*, *fleur de lis* jne), aga ka muudel asjassepuutuvatel terminitel (nt *chain- and laidlines*, *deckle edges*, *twinmarks* jne) on rahvusvahelises kasutuses välja kujunenud oma kindlad nimetused, mis on eesti keelde seni tõlgitud vaid juhuslikult ning ühtse süsteemita. Kinnistamiseks kasutatud terminoloogiat ja võimaldamaks selle üle laiemalt diskuteerida, on rööbiti andmebaasiga valmimas sõnastik, kuhu ei kanta mitte ainult andmebaasis esinevate vesimärgimotiivide eestikeelsed vasted, vaid ka paberiajaloo terminoloogia üldiselt. Sõnastik lisandub andmebaasi veebilehele ja seda saab jooksvalt täiendada.

Andmebaas koondab Rootsi-aegse Tartu ja Tartu-Pärnu ülikooli Academia Gustaviana (1632–1656) ning Academia Gustavo-Carolina (1690–1710) trükikojas ilmunud ligikaudu pooleteisest tuhandest trükisest neid eksemplare, mis on hoiul Eesti raamatukogudes ja arhiivides. Andmebaasi aluseks on võetud Ene-Lille Jaansoniga koostatud Tartu Ülikooli Rootsi-aegsete trükiste bibliograafia. Läbi töötatud eksemplarid on varustatud nii sõnalise kirjeldusega kui ka vesimärkide fotodega, kasutatud on altvalgustusega pildistamise meetodit. Selline meetod ei anna sõltuvalt trükise iseloomust alati väga häid kujutisi, kuid on samas kõige kiirem ja väiksema töömahuga võimalus vesimärkidest piltide saamiseks. Arvestades viimasel ajal välja arendatud tehnoloogiaid vesimärkidest kujutiste saamisel (nt infrapunafotograafia), on plaanis täiendada andmebaasi andmeid. Edaspidi on kavas andmebaasi laiendada nii ajalises

kui ka geograafilises plaanis, piirdumata vaid 17. sajandi ja Eestis ilmunud trükistega, ning lisada olemasolevale trükise kirjeldusele ka köite kirjeldus.

Ilmunud: Meelis Friedenthal, Anu Lepp, Kurmo Konsa, Kristjan Adojaan. Early Estonian printings database and the book damage atlas. – Ajalooline Ajakiri, 2014, nr 1 (147), 21–50.

Lydia Koidula retseptsioon ja müüdi kujunemine

Pille-Riin Larm

Lydia Koidula (1843–1886) on taust, millele on asetatud kõik suured eesti naisluuletajad. Samas ei ole see taust olnud staatiline. Sirje Olesk on 1995. aastal sedastanud, et Koidula-müüdil on kolm tahku: eluajal esitleti Koidulat kui isamaalauliku paraadpilti, XX sajandi alguses lõi Aino Kallas lendtähe sümboli (mis tähendas nii traagilise saatusega naist kui ka lennukaarel kustuvat kirjanduslikku tähte), okupatsiooniajal tehti Koidulast kirjandusklassik. Olesk ennustas ka, et tõenäoliselt luuakse peagi neljas müüt.

Koidula retseptsiooni uurimus ei kinnita esimest sedastust täieli- kult. Esmalt on kirjaniku eluajal ilmunud teoste retseptsioon ülla- tavalt napp. Kriitikat ilmuski toona vähe, ja kui ilmus, siis pigem raamatusoovituse vormis. Koidula aktiivse kirjatöö ajast pärineb ainult kolm arvustust (mööndustega): 1866. aastal Perno Postimehes raamatu „Perua ma wiimne Inka“ tutvustus; 1867. aastal Eesti Postimehes „Emmajõe õpiku“ tutvustus (C. R. Jakobson), milles tõstetakse esile just isamaalale; ja 1870. aastal andis Eesti Postimees teada, et Tartus mängiti Koidula näidendit „Marret ja Mina ehk Kosjakassed...“. Koidula kui isamaalauliku võrdkuju kuvand ei sündinud seega vähemalt esialgu kirjandusliku retseptsiooni abil. Suur roll sellise kuvandi tekitamisel oli hoopis C. R. Jakobsoni populaarsetel lugemikel, milles ilmus tema luuletusi, kirjava- hetust jmt. Ajakirjanduses leiduva retseptsiooni põhjal võib tähel- dada, et „isamaalauliku paraadpildi“ esitamine algas alles tema Kroonlinna minekuga (1873) ning selgelt võib täheldada seesugust kampaniat tema viimastel eluaastatel ja vahetult pärast surma. 1885. aastal kirjanik ka kanoniseeriti, kui ajakirjas Meelejahu- taja hakkas ilmuma Juhan Kunderi kirjanduslooline sari „Eesti

laulikud“ (Meelejahutajas 1885–1886, raamatuna postuumselt pealkirjaga „Eesti vanemad laulikud. Koolile ja kodule“ 1890).

Koidula haiguse ja surmaga seostub ajakirjanduse veergudel huvitav tendents: kui tuli teade kirjaniku haigestumisest, hakkas ilmuma pühendusluuletusi (Johann Jürgenstein, J. Eha). Kui tuli teade ta surma kohta, hakkas pühendusluuletusi ilmuma hulgi (K. Paris, K. E. Sööt, Elise Aun, Jakob Liiv, J. Kalmholm, Anna Haava, Friedrich Kuhlbars) – Koidulat nimetatakse nendes eesti laulu emaks jm. Pühendusluuletused olid nagunii toona levinud, aga see puhang oli üsna erakordne. Kohe hakati rääkima ka tema teoste väljaandmisest, aga see ei saanud niipea teoks.

Koidula retseptsiooniloo põhjal tuleb nentida sedagi, et tema erakordne isik on pidevalt mõjutanud tema loomingu vastuvõttu, ja vastupidi. Üht ei ole teisest eristatud. Sellisena on ta intrigeerinud ja inspireerinud. Omapärase retseptsioonina võibki tuua hulga näiteid Koidula kohta ilukirjanduses (Hella Wuolijoki, Mati Unt, Loone Ots, Asta Põldmäe, Lehte Hainsalu, Jürgen Rooste jt). Ühtlasi on just tõlgendustes osutatud kanoniseeritud müütide traagelniiitidele, põhjendamatusle.

Mis on saanud aga Koidula neljandast müüdist, mis pidi varasema kolme põhjal sündima? Paistab, et seda ei ole veel sündinud. Küll aga on varasemaid ümber lükatud (osalt tänu tõlgendustele) ning asemele on tulnud palju uudsete vaatepunktidega uurimusi Koidula ja tema loomingu kohta. Kogupilt on üpris killustatud ja võib seega öelda, et Koidula retseptsioon on muutunud ülimalt postmodernistlikuks. Tuumakaid uurimusi on kirjutanud Madli Puhvel, Eva Aaver, Heli Laanekask, Sirje Olesk, Arne Merilai, Katrin Kivimaa, Epp Annus, Elo Lindsalu, Piret Peiker, Malle Salupere. Mis puutub Koidula kui klassiku müüti, siis see ei olnud juba nõukogude ajal staatiline: näiteks osutas 1981. aastal Aino Undla-Põldmäe, et senine müüt pole hästi põhjendatud („Koidulauliku valgel“). Üsna järjepidev on viimastel aastatel olnud kirjandustudengite huvi, ilmunud on Koidula teoste uustrükke.

Tulevikus ootab uurimist Koidula isik – see on ehedalt nähtav kirjavahetustes (kas või eesti keelde tõlgitud kogus „Koidula kirjad

omakseile“ (1926). Uut tõlgendust ootab tema jutuloome, sealhulgas mugandused, luules tasub tähelepanu juhtida muudele teemadele kui isamaa (nt loodus-, emaluule), täiesti söötis on süvenenum retseptisiooniuurimus. Koidula neljandat müüti ei sünni aga tõenäoliselt enne, kui ei ilmu uut, põhjalikku ja värskeid uurimusi arvestavat monograafiat. Koidula võimaliku monograafia jaoks olulised lähteküsimused on eesti teatri 140. aastapäeva konverentsil (2010) sõnastanud Tiina Kirss: mis on Koidulas ja tema sotsiaalses staatuses erandlik; mis oli mikrokliima, mis võimaldas tal oma andeid arendada (seda ongi osalt juba vaadelnud Malle Salupere); kirjavahetuse konventsioonid. Näinud Koidula müüdi kujunemist, ei ole me ometi näinud Koidulat ega ammandanud tema teoste tõlgendusvõimalusi ja tähenduste pagasit.

Õpetatud Eesti Seltsi tegevus 2013. aastal

Liikmeskond ja juhatus

2013. aasta algul oli seltsis 108 liiget, 2013. aastal võeti seltsi vastu 8 uut liiget: Dorothee M. Goeze, Roosmarii Kurvits, Pille-Riin Larm, Martin Malve, Taavi Pae, Kristiina Tiideberg, Märt Uustalu, Kaarel Vanamölder, sooviavalduse põhjal lahkus seltsist 2 liiget. 2013. aasta lõpu seisuga oli seltsi liikmete nimekirjas 114 tegevliiget ja 17 auliiget, sh seltsi aastakoosolekul 26. jaanuaril 2013 valitud 2 uut auliiget, mõlemad ÕESI taasisutajaliikmed: luuletaja ja Eesti Teaduste Akadeemia akadeemik Hando Runnel ning emeritprofessor Tiit-Rein Viitso. Viimane oli aastatel 1991–1993 ka seltsi esimees.

Seltsi juhatus tegutses järgmises koosseisus: esimees Tiit Rosenberg, aseesimehed Heiki Valk ja Marju Luts-Sootak, raamatukoguhoidja Kersti Taal, liikmed Tiiu Jaago, Piret Õunapuu, Taavi Pae, Pille-Riin Larm, Tõnu Tannberg ja Marten Seppel.

Revisjonikomisjon tegutses koosseisus Heino Mardiste, Jüri Ant ja Janet Laidla.

Seltsi praktilist asjaajamist ja aastaraamatu koostamist korraldas sekretär-asjaajaja Kadi Kass.

Seltsi tegevus

Koosolekud ja teised avalikud üritused. Tegevusaasta vältel korraldati 16 ettekandekoosolekut, üks raamatuesitlus ja üks ekskursioon, mille käigus peeti tegelikult ka mitu ettekannet. Võrdluseks: 2011 ja 2012 oli ettekandekoosolekuid kummalgi aastal 14. Peale selle oli seltsil 2013. aasta alguses võimalus vaadata ringi remonditud Kirjandusmuuseumis, heita seal pilk oma raamatukogu uuele kodule ja tutvuda Kersti Taali koostatud näitusega seltsi

ajaloost. Ettekandekoosolekutest võttis osa 449 inimest, keskmiselt 25 ühe ürituse kohta (neist 14 seltsi liiget ja 11 külalist; 2012. a keskmiselt 23 ja 2011. a 26 osalejat ürituse kohta), mis jääb paljude varasemate aastate keskmisele tasemele.

Juhatus pidas tegevusaasta vältel 3 koosolekut: 16. ja 30. jaanuaril ning virtuaalkoosoleku 21. augustil / 5. septembril, peale selle lahendati mitmed konkreetseid päevaküsmused meilitsi suheldes. Arutelude temaatika hõlmas aastakoosolekuks valmistumist, sealhulgas tulevase esimehe valikut ja juhatuse komplekteerimist, uute liikmete vastuvõttu ja auliikmete valimist, liikmemaksu tõstmist, eelarvet ja lisafinantseeringu otsimist, Õpetatud Eesti Seltsi raamatukogu TÜ Raamatukogu säilitatava osa kolimist Eesti Kirjandusmuuseumisse ja üleandmise vormistust, ÕESI mündikogu edasist saatust, seltsi aastaraamatute ja muude trükiste väljaandmist ning taseme tõstmist, ÕESI stipendiumi määramist parima seltsi väljaandes avaldatud artikli eest, ettekandekoosolekute korraldamist, ÕESI 175. aastapäeva ja taastamise 25. aastapäeva tähistamist ning jooksvat asjaajamist.

Oluliseks sündmuseks oli 1995. aastal seltsi TÜ Raamatukokku deponeeritud raamatukogu osa (üle 30 000 ühiku) üleviimine Eesti Kirjandusmuuseumisse, kus asus 1950. aastast olulisem osa seltsi kunagisest terviklikust raamatuvarast. Kolimistöö sai põhisosas teoks 2012. aasta lõpus tänu seltsi raamatukoguhoidjale Kersti Taalile. Tema korraldas pakkimist, vedu ja uues kohas riulitele paigutamise mahukat tööd, mille eest talle kuulub seltsi suur tänu ja tunnustus. Seltsi raamatukogu pidulik üleandmisseremoonia toimus Kirjandusmuuseumis 6. veebruaril 2013. Samas allkirjastati raamatute üleandmise akt ning tutvuti seltsi raamatuvaramuute hoiutingimustega.

Õpetatud Eesti Seltsi asutamise 175. ja taasasutamise 25. aastapäeva tähistamiseks korraldati kultuurilooline ekskursioon asutajatega seotud paikadesse ajaloolisel Võrumaal. Tartust alanud ekskursioon viis huvilised kõigepealt Põlvasse, kus käidi surnuaial J. G. Schwartzi ja G. A. Oldekopi haual ning süüdati seal

mälestusküünlad. Edasi sõideti Himmastesse Jakob Hurda sünnikohta. Hurda sünnikodu mälestuskivi juures rääkis oma kuulsast sugulasest J. Hurda õepoja pojatütar Liina Kähr, kelle kogu elu, välja arvatud EPA-aastad, on möödunud Himmastes. Ta luges Hurda südamlikke kirju omastele. Imetleti veel kaunis kohas asuvat Himmaste algkooli, kus kahjuks eelmisel sügisel esimest korda koolikell ei helisenud. Võrus külastati Fr. R. Kreutzwaldi muuseumi. Edasi liiguti Vastseliina ordulinnusesse. Näitemänguline linnuse tutvustus jäi kõigile eredalt meelde. Vastseliinast edasisõidul andis Tiit Rosenberg põhjaliku ülevaate Vastseliina mõisnikest Liphartidest. Kersti Taal rääkis Vastseliina pastoritest Masingutest. Edasi sõideti Rõugesse, kus Uno Ojala rääkis ÕESI esimehest C. Reinthalist ja asutajaliikmetest vendadest Hollmannidest. Käidi ka Rõuge kalmistul. Hea võimalus oli külastada arheoloogide ehitatud Rõuge muinasmaja. Ekskursioon sai teoks tänu juhatuse liikme Kersti Taali initsiatiivile, kaaskorraldajateks olid Tiit Rosenberg ja Uno Ojala.

Muud tegevusvaldkonnad

Publikatsioonid. Möödunud aastal koostati ja toimetati järjekordne seltsi aastaraamat (2012), mis nüüdseks on ka ilmunud ja mida saame aastakoosoleku järel esitleda.

Koostamisel on aastaraamat 2013.

Aprillis 2013 ilmus Haridus- ja Teadusministeeriumi finantseerituna ning TÜ Kirjastuse väljaandena Õpetatud Eesti Seltsi Kirjade IX köide, professor Tiit Rosenbergi agraarajalooliste uurimuste kogumik „Künnivaod“, mis on leidnud lugejate seas head vastuvõttu.

Stipendium. Jätkati juhatuse poolt 2008. aastal asutatud stipendiumi (160 eurot) väljaandmist seltsi aastaraamatus või toimetistes avaldatud parimale artiklile. 2013. aasta stipendiumi otsustas juhatus anda Tuuli Kurisoole, tunnustades seltsi aastaraamatus

2011 avaldatud artiklit „Ristripatsid Eesti 12.–13. sajandi laibakalmistutes: ehted või usu tunnused?“

Arheoloogia. 2013. aastal jätkas selts arheoloogilisi uurimistöid. Lõpetati eelmistel aastatel Karksi linnusel korraldatud kaevamiste leiumaterjali korrastamine ja kaevamisjooniste vormistamine, EELK Kose koguduse tellimisel tehti arheoloogilised uuringud Kose kirikuaias, teostati järelevalvet Viljandi arheoloogilistel objektidel.

Kokkuvõte

Võib nentida, et seltsi tegevus edendab järjepidevalt ja stabiilselt humanitaarteadusi, kusjuures valdkonniti domineerib jätkuvalt ajalugu ja arheoloogia; kasvanud on filoloogia, eelkõige kirjan-dusteaduse osa.

Eesti Teaduste Akadeemia kaudu laekuv finantstoetus (nagu kahel varasemal aastal oli see 4890 eurot) on seltsil lasknud jätkata väljakujunenud põhitegevust ettekandekoosolekute korraldamisel, neid kajastava aastaraamatu väljaandmist (ka Kultuurkapitali toetusel) ja uurimistööd. Kogu selle töö korralduslik külg on lasunud suuresti sekretär K. Kassi toimekatel õlgadel. Paraku katab ETA kaudu laekuv riigipoolne eraldis ÕESI tegevuskulud vaid osaliselt. ÕESI potentsiaal võimaldaks tegelikult tõsta nii teaduslikku kui ka kultuurilist aktiivsust. Senises traditsioonis püsimiseks oleks hädasti vaja lisafinantseeringut, sest varasematel aastatel kogutud või säästetud sihtotstarbelised summad on ammendatud.

Kokkuvõtteks võib juhatuse arvates lugeda ÕESI mullust tegevust siiski rahuldavaks või isegi hästi õnnestunuks, kuid seltsi rahanappus paneb edasisi tegevusi kavandades muretsema, kas meil õnnestub hoida saavutatud taset.

Ettekanne ÕESI aastakoosolekul, 29. jaanuaril 2014.

Activities of the Learned Estonian Society in 2013

Membership and board

8 new members joined the Learned Estonian Society. Poet and academician Hando Runnel and Professor Emeritus Tiit-Rein Viitso were named as honorary members of the LES at the Annual Meeting in January 2013. They both were re-founding members of the LES and the latter was Chairman of the LES from 1991–1993. By the end of 2013, the Learned Estonian Society (LES) had 114 full members and 17 honorary members.

In 2013, the board of the LES included Tiit Rosenberg as Chairman, Heiki Valk and Marju Luts-Sootak as Vice-Chairmen, Kersti Taal as Librarian, as well as Tiiu Jaago, Piret Õunapuu, Taavi Pae, Pille-Riin Larm, Tõnu Tannberg and Marten Seppel.

The auditing committee consisted of Heino Mardiste, Janet Laidla, and Jüri Ant.

Practical management of the LES was performed by secretary Kadi Kass.

Meetings of the Society

The activities of 2013 included 16 meetings and one book presentation with a total of 449 participants. The average number of participants per meeting was 25 persons.

The largest number of participants (50) attended the presentation of Tiit Rosenberg's book "*Künnivaod*" ("Plow furrows. Research on the agrarian history of Estonia during the 18th–20th centuries").

In addition to regular meetings, the LES members had the opportunity to view the newly renovated Estonian Literary Museum in the new home of the library of the LES, as well as visit the

exhibition (made by Kersti Taal) on the history of the library of the Learned Estonian Society.

In order to celebrate the 175th anniversary of the LES, a historical-cultural tour in Southern Estonia with many presentations was also organized for the autumn term.

The Board of the Society held three meetings in 2013 and several additional questions were discussed and solved in virtual meetings. The discussions included the following topics: the budget and possibilities for additional financing; publication and rating of the LES Yearbook and other publications; celebration of the 175th anniversary; transferring the library of the LES to the Estonian Literary Museum; a scholarship for the best publication in the Yearbook; the organization of meetings; accepting new members, the composition of the new board and current affairs.

Other activities

Publications. During 2013, the LES compiled and edited its Yearbook for 2012; its presentation took place after the annual meeting.

In April 2013, the article collection on the history of agrarian history by Tiit Rosenberg, “Plow furrows“, was presented as the IX edition in the series *The Letters of Learned Estonian Society*. The last publication was supported by the Ministry of Education and Research.

The scholarship. In 2013, the scholarship for the best published article in the Yearbook of the LES was given to Tuuli Kurisoo. Her article “*The cross-shaped pendants of inhumation burials in 12th-13th century Estonia: adornments or signs of belief?*” was published in the 2011 Yearbook.

Archaeological investigations. The Society continued activity in the field of archaeology in 2013. Work with materials from Karksi

Castle from the excavations of 2012 (conservation of finds and the making of drawings for the excavation report) came to an end. In Kose, churchyard archaeological excavations ordered by the Kose congregation took place. Archaeological observation works were carried out on some construction sites in Viljandi.

The activities of the Learned Estonian Society have a consistently positive effect on the Humanities in Estonia and the board is able to report the sustainable development of the society.

ÕES ettekandekoosolekud 2013. aastal

Kuupäev	Ettekandja	Teema
26.01.	Heiki Valk	Püha Vöhandu
06.02.	Kersti Taal	ÕESi raamatukogu läbi aegade. Lisaks: ÕESi raamatukogu de- poneerimisakti allakirjutamine Eesti Kirjandusmuuseumis ja tut- vumiskäik EKMi uues hoidlas, kus asub ÕESi raamatukogu
27.02.	Roosmarii Kurvits	Naised eesti ajakirjanduses 1848– 1940
13.03.	Toomas Pung	Baltisaksa teadlasperekond von Oettingenid
27.03.	Ago Pajur	Eesti ajutine valitsus priiuse põ- listamise vaatepunktist
10.04	Peeter Järvelaid	Saksa diplomaatiline esindus Tal- linnas enne Teist maailmasõda Saksa välisministeeriumi andme- te põhjal
24.04.	Tiit Rosenberg	Raamatu „Künnivaod. Uurimu- si Eesti 18.–20. sajandi agraaraja- loost“ (ÕES Kirjad IX) esitlus
08.05.	Erki Tammiksaar	Pölevkivitööstuse sünn Eestis
22.05.	Kristel Rattus	Eesti kultuuriloo püsinäituse „Eestimaa kahekõned“ etteval- mistamisest
11.09.	Dorothee M. Goeze	Kultuurivahendus külma sõja aegsel perioodil. Otto A. Weber- mann – biograafia Eesti ja Saksa- maa vahel

ÕES ettekandekoosolekud 2013. aastal

21.09	Kersti Taal ja Uuno Ojala	Ekskursioon ÕESi 175. astapäeva tähistamiseks seltsi asutajatega seotud paikadesse ajaloolisel Võrumaal (Põlva–Himmaste–Võru (Fr. R. Kreutzwaldi Majamuuseum) – Vastseliina–Rõuge)
25.09.	Krista Ojasaar	Tartu Kirjandusmaja ja Kultuurkapital
02.10.	Marten Seppel	Vene keskvalitsuse kartulikasvatuskampaania Eesti- ja Liivimaal 1840. aastatel
09.10.	Anti Lillak	Setode päritolust. Senised seisukohad ja edasised probleemid
30.10.	Mart Kuldkepp	Eesti Vabadussõja vabatahtlike värbamisest Rootsis 1919. aasta alguskuudel
06.11.	Kaur Alttoa	Kindluskirik kui redupaik. Müüt või reaalsus?
20.11.	Meelis Friedenthal	Paber ja vesimärgid vaarauusaegses Eestis
04.12.	Pille-Riin Larm	Lydia Koidula muutuv retseptioon (müüdi kujunemine) ja selle kriitika
Kokku 2013	18 üritust	20 ettekannet

ÕES 2013 aastaraamatu autorid

Heiki Valk: TÜ vanemteadur, arheoloogia kabineti juhataja, PhD,
heiki.valk@ut.ee

Toomas Pung: TÜ muuseumi kuraator, toomas.pung@ut.ee

Ago Pajur: TÜ Eesti ajaloo lektor, PhD, ago.pajur@ut.ee

Kristel Rattus: Eesti Rahva Muuseumi juhtteadur, MA, kristel.rattus@erm.ee

Marten Seppel: TÜ uusaja lektor, PhD, marten.seppel@ut.ee

Anti Lillak: TÜ arheoloogiadoktorant, MA, anti.lillak@gmail.com

Mart Kuldkepp: TÜ skandinavistika osakonna teadur, PhD, mart.kuldkepp@ut.ee

Kaur Alttoa: kunstiajaloolane, MA, kaur.alttoa@ut.ee

Kersti Taal: TÜ raamatukogu bibliograaf, MA, kersti.taal@ut.ee

Roosmarii Kurvits: TÜ ajakirjanduse ajaloo teadur, PhD, roosmarii.kurvits@ut.ee

Tiit Rosenberg: TÜ Eesti ajaloo professor, knd, tiit.rosenberg@ut.ee

Erki Tammiksaar: TÜ geograafia osakonna vanemteadur, EMÜ teadusloo keskuse vanemteadur, PhD, erki.tammiksaar@emu.ee

Dorothee M. Goeze: Marburgi Herderi Instituudi arhiivi teadur, MA, dorothee.goeze@herder-institut.de

Krista Ojasaar: TÜ eesti kirjanduse doktorant, Eesti Kirjandusmuuseumi nooremteadur, krista@kirmus.ee

Meelis Friedenthal: TÜ raamatukogu teaduskeskuse vanemteadur, PhD, meelis.friedenthal@ut.ee

Pille-Riin Larm: TÜ eesti kirjanduse doktorant, ajalehe Sirp kirjandustoimetaja, pilleriin.larm@gmail.com